

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1994

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΔΙΑΝΝΕΛΙΔΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

I

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Μανούσος Μανούσακας**, λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἔχω τὴν εὐχαρίστηση νὰ παρουσιάσω τὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀποστόλου Σαχίνη, μὲ τὸν τίτλο «*Θεωρία καὶ ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα, 1760-1870*», Ἰνστιτούτο τοῦ Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1992.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ κ. Σαχίνης ἔχει ἐπικενρώσει ἀπὸ νωρὶς τὶς μελέτες καὶ τὶς ἔρευνές του γιὰ θέματα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας στὴν ἀφηγηματικὴ κυρίως πεζογραφία καὶ ἰδιαιτέρως στὸ μυθιστόρημα, ὄχι μόνον τὸ σύγχρονο, ἀλλὰ καὶ τὸ παλαιότερο, ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνιση, τὸ 18ο αἰῶνα. Ἔτσι μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ κ. Σαχίνης εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ εἰδικότερος καὶ ἐγκυρότερος μελετητῆς τοῦ θέματος. Τόσο στὶς παλαιότερες ἐργασίες του γιὰ τὸ Ἱστορικὸ Μυθιστόρημα (1957) καὶ γιὰ τὸ Νεοελληνικὸ Μυθιστόρημα (1958), ὅσο καὶ στὶς πρόσφατες (ποὺ θὰ δοῦμε ἀμέσως) δὲν περιορίζεται σὲ ἀπλὴ περιγραφή, ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγηση τῶν ἔργων ποὺ ἐξετάζει, ἀλλὰ προχωρεῖ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὲ ἐπίμονη καὶ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας (περιοδικῶν, ἑφημερίδων καὶ δημοσιευμάτων τῆς ἐποχῆς), μὲ στόχο τὴν ἀνακάλυψη ἄγνωστων καὶ ἀνεκμετάλλευτων ὡς τώρα λογοτεχνικῶν κειμένων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ σύγκριση τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν ἔργων μὲ τὰ παράλληλά τους εὐρωπαϊκά, τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν συχνὰ μεταφράσεις ἢ μιμήσεις. Μὲ ἄλλα λόγια, θεραπεύει μὲ ἐπιτυχία, ὅσο λίγοι, καὶ τὸν κλάδο τῆς Συγκριτικῆς Φιλολογίας (Littérature Comparée), ποὺ τόσο εἶναι παραμελημένος στὴ χώρα μας.

Ἡ ἐπέκταση αὐτῆ τῆς συγκριτικῆς ἔρευνάς του στὸν εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο καὶ ἡ ἀνεύρεση, ἀξιολόγηση καὶ παρουσίαση ἐντελῶς νέου ὕλικου καθιστοῦν τὰ μελετήματα τοῦ κ. Σαχίνη ιδιαίτερα ἐνδιαφέροντα.

Στὸ ἔργο ποὺ παρουσιάζουμε σήμερα, ὁ κ. Σαχίνης συγκέντρωσε (ἀναθεωρημένες καὶ πλουτισμένες μὲ Εὐρετήριο) τρεῖς παλαιότερες ἀνακοινώσεις του στὴν Ἀκαδημία καὶ μιὰ μελέτη του στὸ περιοδικὸ Ἑλληνικά. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας στὸ Προλογικὸ Σημείωμά του, στὸν τόπο αὐτὸ συγκεντρώνει τέσσερις φιλολογικὲς μελέτες του, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, «μὲ τὴν ὀρολογία, μὲ τὴ θεωρία καὶ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτοῦ εἴδους στὴν Ἑλλάδα τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα... Σκοπός μου ἦταν ὄχι μόνον νὰ ἐπανορθώσω πλάνες ἢ λανθασμένες ἀντιλήψεις..., ἀλλὰ κυρίως νὰ δείξω τὸν ἀνεξερεύνητο πλοῦτο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας σχετικὰ μὲ τὸ μυθιστορηματικὸ εἶδος.. καὶ ἀκόμα πιὸ πέρα νὰ ἐπισημάνω ὀρισμένα σπουδαῖα ἢ ἀπλῶς ἐνδιαφέροντα θέματα τοῦ φιλολογικοῦ 19ου αἰώνα στὴν Ἑλλάδα, ποὺ δὲν τὰ ἔχουμε γνωρίσει ἢ μελετήσει ἐπαρκῶς».

Στὸ πρῶτο μελέτημα (σ. 9-88), ποὺ εἶναι τὸ συνθετικότερο τοῦ βιβλίου, ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῶν τριῶν ὅρων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν διαδοχικὰ ἢ καὶ παράλληλα, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα ὡς τὸ 1870, γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος ποὺ λέγεται μυθιστόρημα (γαλλ. *roman*): τῶν ὅρων *ρομάντσο* (χρησιμοποιήθηκε ἰδίως ἀπὸ τοὺς Φαναριῶτες), ἔπειτα *μυθιστορία* (ποὺ ἐπινοήθηκε καὶ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῖ, ἐκδότῃ τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιοδώρου, γιὰ νὰ κυριαρχήσει ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα) καὶ, τέλος, *μυθιστόρημα* ποὺ πρωτοπροβλήθηκε ἀπὸ τὸν Κωνστ. Κούμα καὶ ποὺ ἐπικράτησε τελικὰ, ἔπειτα ἀπὸ πολυχρόνιο ἀνταγωνισμὸ μὲ *μυθιστορία*.

Ὁ συγγραφέας ἐπεχείρησε πολύμοχθη ἐξαντλητικὴ ἔρευνα σὲ ὅλες τὶς συχνὰ δυσπρόσιτες πηγές, γιὰ νὰ ἐπισημάνει τὴ χρῆση τῆς ὀρολογίας αὐτῆς σὲ ἄρθρα, μελέτες, τίτλους βιβλίων, ἐπιστολές κλπ. Τὸ ἀφθονο ὕλικὸ ποὺ συγκέντρωσε καὶ παρουσιάζει ἐδικαίωσε τὶς προσδοκίες του. Ἀλλὰ ἡ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου τοῦ ἐπέτρεψε συγχρόνως νὰ παραθέσει, περνώντας τις ἀπὸ κριτικὸ ἔλεγχο, καὶ τὶς θεωρητικὲς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων λογίων τοῦ 18ου καὶ ἰδίως τοῦ 19ου αἰώνα γιὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ μυθιστορήματος, στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἑλλάδα, καὶ γιὰ τὸ διττὸ του σκοπὸ, νὰ τέρψει καὶ νὰ διδάξει. Ἐτσι παρελαύνουν ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ μελετήματος αὐτοῦ τὰ ὀνόματα μεγάλων συγγραφέων καὶ λογίων, τόσο Εὐρωπαίων (ὅπως ὁ πολυμαθέστατος Γάλλος Pierre-Daniel Huet, ὁ Goethe, ὁ Foscolo, ὁ Walter Scott κ.ἄ.), ὅσο καὶ Ἑλλήνων (ὅπως ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς κ.ἄ.) καὶ οἱ γνῶμες των γιὰ τὸ θέμα. Οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό, ποὺ κράτησαν σχεδὸν ὀλόκληρον

αιώνα, μᾶς ἀποκαλύπτουν ἄγνωστες πτυχές τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Παλιγγενεσία.

Στὸ Ἐπίμετρο τοῦ πρώτου μελετήματος αὐτοῦ ἐξετάζονται οἱ πρόλογοι τῶν πρωτοτύπων ἢ τῶν μεταφρασμένων μυθιστορημάτων, ἀπὸ τὸ 1855 ὡς τὸ 1870, καὶ οἱ κριτικὲς γι' αὐτά, πού εἶναι οἱ περισσότερες ἀρνητικὲς καὶ βίαιες, ὅπως τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου καὶ τοῦ Ἡλία Ζερβοῦ-Ἰακωβάτου, ἐπειδὴ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ διαφθείρουν τὰ χρηστὰ ἦθη τῶν ἀναγνωστῶν.

Στὸ δεύτερο μελέτημα (σ. 89-122) ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται μὲ «Ἐξὶ ἄγνωστα ἀφηγηματικὰ ἔργα τοῦ 19ου αἰώνα». Τὰ χαρακτηρίζει («ἄγνωστα») μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἀποτελέσαν ποτὲ τὸ ἀντικείμενο λογοτεχνικῆς κριτικῆς οὔτε ἀναφέρονται στὶς ἱστορίες τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ἀφοῦ πρῶτα τὰ κατατάσσει, μαζὶ μὲ διάφορα ἄλλα γνωστὰ (ὅπως τὰ ἔργα τοῦ Ἰακώβου Πιτσιπιοῦ κ.ἄ.), στὰ ρομαντικὰ ἀφηγήματα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα, ὑπογραμμίζει τὰ βασικὰ κοινὰ σημεῖα των, πού εἶναι:

1) ἡ κεντρικὴ ὑπόθεση, πού τὴν συγκροτοῦν οἱ περιπέτειες ἑνὸς ἐρωτευμένου ζευγαριοῦ, πού συναντᾷ φοβερὰ ἐμπόδια στὴν ἔνωσή του καὶ στὸ τέλος ἡ ἐνώνεται ὀριστικὰ ἢ σκοτώνεται, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Βέρθερου (1774) τοῦ Goethe ἢ τοῦ *Jacopo Ortis* (1802) τοῦ Foscolo.

2) ὁ διχασμὸς τοῦ ἥρωα ἀνάμεσα στὸ χρέος του πρὸς τὴν πατρίδα καὶ στὸ ἐρωτικό του πάθος.

3) ἡ τιτλοφορία τοῦ ἔργου συχνὰ μὲ τὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα ἢ τῆς ἡρωίδας καὶ

4) ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων διὰ μέσου τῆς ἀλληλογραφίας τῶν ἡρώων τοῦ ἔργου.

Δὲν κρίνουμε ἄσκοπο νὰ ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ἔξι ἀφηγήματα πού ἐξετάζονται στὸ μελέτημα αὐτό, γιὰ νὰ τὰ προσεγγίσουμε καλύτερα.

1) Τὸ ἔργο *Ὁ Μεγακλῆς ἢ ὁ Ἀτυχῆς Ἔρωας* (1840) τοῦ Γεωργίου Ροδοκανάκη, ἀπὸ τῆ Χίο, σὲ μορφή διαλογικῆ, ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὰ πολύκροτα ἔργα τοῦ Goethe καὶ τοῦ Foscolo, πού ἀναφέραμε παραπάνω, ἔργο πού τερματίζεται μὲ τὸ θάνατο τῆς ἡρωίδας καὶ τὴν αὐτοκτονία τοῦ ἀγαπημένου της. Ὁ ἥρωας παρουσιάζεται εὐκατάστατος νέος πού ζεῖ στὴ Βέρνη τὸ 1838 καὶ τελικὰ στὴν Ἑρμούπολη τῆς Σύρου, τῆς ὁποίας καὶ περιγράφει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

2) Τὰ *Διηγῆματα* τοῦ Ἰω. Δελιγιάννη (Ἀθήνα 1845), πού ὁ κ. Σαχίνης τὸν ἐνετόπισε ὡς συνιδρυτὴ καὶ συνεκδότῃ τοῦ λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ «Ἴρις» τὸ 1834 στὸ Ναύπλιο καὶ ἀργότερα φίλο καὶ συνεργάτῃ τοῦ Ἀλέξ. Ρίζου Ραγκαβῆ

(1856-59). Τὸ πρῶτο του διήγημα, *Ἡ νύμφη τῆς Ἀργολίδος*, εἶναι, κατὰ τὸν κ. Σαχίνη, «γεμάτο ἀπιθανότητες, συναισθηματικὲς ὑπερβολές... καὶ δάκρυα», «στατικὸ» καὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἀδυναμίες. Τὸ δεύτερο, *Ὁ Αὐτόχειρ*, εἶναι πιὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ παράδοση τῆς ἐποχῆς.

3) Τὸ μυθιστόρημα *Ἐὸ Φλῶρος* (Ἀθήνα 1847) τοῦ Λ.Σ. Καλογεροπούλου, ἄγνωστο ἀπ' ἄλλοῦ, πού εἶναι ἐρωτικὸ καὶ ρομαντικὸ, ἀλλὰ καὶ περιπετειῶδες. Μὲ αὐτὸ εἰσάγεται, γιὰ πρώτη ἴσως φορὰ στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία, ἡ περιπέτεια καὶ τὸ μυστήριο. Ἡ πλοκὴ του εἶναι ἐπιδέξια ὀργανωμένη καὶ οἱ περιγραφές τῆς φύσης ζωντανές. Ὁ κ. Σαχίνης, πού τοῦ ἀφιερώνει ἀρκετὲς σελίδες, τὸ ἀξιολογεῖ ὡς τὸ καλύτερο ἀπὸ ἕλα τὰ προγενέστερα νεοελληνικὰ μυθιστορήματα.

4) Τὸ ἀνώνυμο ἔργο *Ἡ τιμωρία* (Ἀθήνα 1860), ρομαντικὸ καὶ μελοδραματικὸ, ἀντὶ γιὰ θρήνους καὶ λυρικές κραυγές, παρουσιάζει ληστὲς καὶ ἐγκλήματα καὶ καταλήγει στὴν παραφροσύνη τῆς ἡρωίδας. Ὁ κ. Σαχίνης τὸ χαρακτηρίζει ἀποτυχημένο.

5-6) Συγγραφέας τῶν δύο τελευταίων ἔργων εἶναι ὁ στρατιωτικὸς Νικόλαος Β. Βουτυρᾶς. Τὸ πρῶτο ἐπιγράφεται *Τὸ ὑποτιθέμενον Φάντασμα* (Ἀθήνα 1860) καὶ τὸ δεύτερο *Ἡ Σπάθη τῆς Ἐκδικήσεως* (Ἀθήνα 1861). Στὸ πρῶτο συναντοῦμε ὅλες τὶς ἀπιθανότητες καὶ τὰ συμβατικὰ γνωρίσματα καὶ ἐλαττώματα πού παρουσιάζουν τὰ ρομαντικὰ ἀφηγήματα τῆς ἐποχῆς. Ἔχει πάντως αἴσιο τέλος. Τὸ δεύτερο ἔχει πατριωτικὸ καὶ ἐρωτικὸ χαρακτήρα καὶ εἶναι πολὺ καλύτερο ἀπὸ τὸ πρῶτο. Πρόκειται γιὰ ἕνα σύντομο ἱστορικὸ μυθιστόρημα, πού ἡ δράση του ἐκτυλίσσεται σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας τὸν καιρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅπου πολεμᾷ ὁ ἡρώας του. Ὑπάρχουν ἐπιτυχεῖς περιγραφές τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ὅπως τῆς μάχης στὸ Χάνι τῆς Γραβιάς, τῆς καταστροφῆς τῆς στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη, τῶν σφαγῶν τῆς Χίου κλπ. Ἔχουμε ἐπίσης καὶ ἐδῶ αἴσιο τέλος. Ὁ κ. Σαχίνης θεωρεῖ τὸ ἔργο «ἐκφραστικὰ πιὸ ἰσοροπημένο καὶ ἀφηγηματικὰ πιὸ πειστικὸ καὶ δικαιωμένο ὄχι μόνον ἀπὸ *Τὸ ὑποτιθέμενον Φάντασμα*, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ προηγούμενα, μέτρια ἢ κακὰ, ρομαντικὰ μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς».

Τὸ τρίτο μελέτημα τοῦ παρουσιαζόμενου βιβλίου (σ. 123-152) ἐπιγράφεται *Τέσσερα ἄγνωστα μυθιστορήματα τῶν χρόνων 1839-1853*. Ἀπ' αὐτὰ τὸ πρῶτο ἦταν πράγματι ἄγνωστο ὡς τὴν πρόσφατη ἔκδοσή του (1989) ἀπὸ τὸν Ἄλκη Ἀγγέλου, ἐνῶ τὰ τρία ἄλλα, ἂν καὶ χαρακτηρίζονται ὡς μυθιστορήματα ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς των, στὴν πραγματικότητά εἶναι ἐκτενῆ ἀφηγήματα. Καὶ στὰ τέσσερα συναντοῦμε τὸ ζεῦγος τῶν ἐρωτευμένων νέων, πού δοκιμάζεται ἀπὸ διαφορὲς κακοτυχίες, ἀλλὰ τὸ πρῶτο ἔχει, καθὼς θὰ δοῦμε, μιὰν ἰδιαιτερότητα ξεχωριστή. Δυὸ λόγια μόνον θὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸ καθένα ἀπ' αὐτά.

Τὸ πρῶτο ἔργο λοιπὸν τιτλοφορεῖται Ὁ Πολυπαθὴς καὶ ἔχει γιὰ συγγραφέα τὸ Γρηγόριο Παλαιολόγο, γεωπόνου ποὺ ἔδρασε στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια. Ὁ κ. Σαχίνης παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐξαιρέση ἀπὸ τὰ ρομαντικὰ ἀφηγήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐμφανίζεται ὡς μυθιστόρημα τοῦ λεγόμενου τύπου picaresque, γιὰ τὸν ὁποῖο μᾶς παραθέτει τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἄγγλου εἰδικοῦ Walter Raleigh. Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ συγγραφέας δηλώνει πῶς τὸ ἔργο του ἔχει ἠθοπλαστικὸ σκοπὸ, ἀκολουθώντας συγγραφεῖς παρόμοιων ἔργων, ποὺ ἔκαναν τὴν ἴδια δήλωση γιὰ ἔργα κάθε ἄλλο παρὰ ἠθοπλαστικὰ (ὅπως π.χ. ἡ *Manon Lescaut* τοῦ abbé Prévost). Ἐπειτα ὑποδεικνύει εὐστοχα τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Γάλλους συγγραφεῖς παρόμοιων ἔργων (picaresque novel), ποὺ μιμήθηκε ὁ Παλαιολόγος.

Ὁ Πολυπαθὴς εἶναι, κατὰ τὸν κ. Σαχίνη, περιπετειῶδες μυθιστόρημα γραμμένο στὸν τύπο τοῦ picaresque, ποὺ ὁ ἥρωάς του ἀφηγεῖται σὲ πρῶτο πρόσωπο τὶς ἀπίθανες περιπέτειες τῆς ζωῆς του, σὲ διάφορες χῶρες (Ρουμανία, Ρωσσία, Ἰταλία, Ἀγγλία, Γαλλία, ὅπου ἐμφανίζεται νὰ ἀσκεῖ διάφορα ἀσυμβίβαστα ἐπαγγέλματα: δικηγόρος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὑπουργὸς στὸ Βουκουρέστι, στρατιώτης στὴ Ρωσσία, ὑπρέτης στὴν Ἀγγλία, συγγραφέας στὴ Γαλλία κλπ.). Ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν κ. Σαχίνη εἶναι ἡ μακρότερη τοῦ βιβλίου του.

Τὸ δεῦτερο ἔργο εἶναι *Τὸ Φρικτὸν Λάθος* τοῦ Ξενοφῶντος Ραφοπούλου (Σμύρνη 1850), ποὺ τὸ ἔγραψε σὲ ἡλικία μόλις 16 ἐτῶν, τὸ δημοσίευσε σὲ ἡλικία 22 καὶ πέθανε δύο χρόνια ἀργότερα. Ὁ συγγραφέας φαινόταν πρῶτιμο ταλέντο, μὲ ἀξιοσημείωτη πολυμάθεια. Τὸ ἔργο ξανατυπώθηκε τὸ 1863 καὶ τότε ἐπαινέθηκε ἀρκετά, παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ εἶναι φυσικὰ ἀνώριμο. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐκτενὲς ρομαντικὸ ἐρωτικὸ ἔργο γεμάτο ἀπίθανες περιπέτειες καὶ μεγάλα ἐμπόδια, ποὺ παρεμβάλλονται στὸ ἐρωτευμένο ζευγάρι ἐξαιτίας τῆς διαφορᾶς τοῦ δόγματος. Ὁ κ. Σαχίνης χαρακτηρίζει τὸ νεανικὸ αὐτὸ ἔργο «μεγαλόστομο, ἀφύσικο καὶ ὑπὲρ ρομαντικόν».

Τὸ τρίτο ἔργο ἐπιγράφεται Ὁ Εὐτυχὴς Ἐραστὴς καὶ ὁ ἀτυχὴς πατήρ (Ἀθήνα 1850) καὶ ἔχει γιὰ συγγραφέα τὸ Νικόλαο Ζώρα, ἄγνωστο ἀπ' ἄλλοῦ, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ διαθέτει κανένα συγγραφικὸ χάρισμα. Ὁ κ. Σαχίνης ἀναλύει τὸ ἔργο, χαρακτηρίζοντάς το ἀσήμαντο καὶ κακὸ ἀφήγημα.

Τὸ τέταρτο, τέλος, ἔργο *Αἱματομένη Λίμνη* (Ἀθήνα 1853) τοῦ Πάνου Ἡλιοπούλου, ποὺ ἔχει ἐκδώσει (1850-51) καὶ τὸ δίτομο μυθιστόρημα *Πολυξένη* καὶ ἄλλα ἔργα, παρουσιάζει κάποιες ἀρετές. Οἱ διάλογοί του εἶναι γραμμένοι στὴ δημοτικὴ, ὅταν συνομιλοῦν ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ (καὶ κυρίως οἱ ληστές). Δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτὸ οἱ μελοδραματικὲς ὑπερβολὲς τῶν ἄλλων νεοελληνικῶν μυθιστορημάτων. Ἡ ἀφήγησις εἶναι εὐχάριστη καὶ οἱ περιγραφές του παραστατικές. Γιὰ πρώτη φορά, ὡς ἐμπόδιο στὴν ἔνωση τῶν δύο νέων προβάλλεται τὸ ὅτι ἀνήκουν σὲ δύο διαφορετικὲς κοινωνικὲς

τάξεις (πλούσιος άστος και άπορη ύπηρέτρια). Τό τέλος μονάχα τοῦ μυθιστορήματος δέν άποφεύγει τούς μελοδραματικούς τόνους.

Τό τελευταῖο μελέτημα τοῦ βιβλίου (σ. 153-187) επιγράφεται *Μιά συζήτηση τοῦ 1856 γιά τό μυθιστόρημα: Ἡ κριτική τοῦ Νικολάου Δραγούμη*. Στό μελέτημα αὐτό παρουσιάζεται, μέ πλούσια τεκμηρίωση, μιá ενδιαφέρουσα συζήτηση πού ἔγινε στόν τύπο τοῦ 1856 ανάμεσα στό Νικόλαο Δραγούμη, διευθυντή τοῦ μακρόβιου περιοδικοῦ *Πανδώρα* και στήν «πολιτική και φιλολογική» ἔφημερίδα «Ἐθνη», πού ἔγραψε ἕνα βίαιο ἄρθρο, επικριτικό τῶν μυθιστορημάτων, τά ὁποῖα δημοσίευε μεταφρασμένα ἀπό τά εὐρωπαϊκά πρωτότυπα ἢ *Πανδώρα*. Στό ἄρθρο αὐτό τῆς «Ἐθνη», ἀπάντησε ὁ Δραγούμης πρῶτα μέ γράμμα του πρὸς τή σύνταξη τῆς ἔφημερίδας, ὑπερασπίζοντας τό λογοτεχνικό αὐτό εἶδος, πού τόσο εὐδοκίμοῦσε τότε στήν Εὐρώπη, και ἔπειτα, διεξοδικότερα, μέ ἐμβριθέστατο μελέτημά του στήν *Πανδώρα*, πού ὁ κ. Σαχίνης τό χαρακτηρίζει ἀληθινῶς «δοκίμιο βασισμένο σέ παραδείγματα και οὐσιαστικά ἐπιχειρήματα». Ἀναλύοντας και σχολιάζοντας τό μελέτημα αὐτό, ὁ συγγραφέας ἐξάγει τή γενικότερη κατάρτιση και τήν εὐθυκρίσια τοῦ Δραγούμη, πού, ἀφοῦ καταδικάζει μόνο τά κακά μυθιστορήματα, καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι «ὁ πολιτισμός τῆς Εὐρώπης, πρὸς ὃν ἀδιακόπως ἀποβλέπομεν», δέν θά βλάψει τά χρηστά ἑλληνικά ἤθη μέ τήν εἰσαγωγή καλῶν μυθιστορημάτων. Φυσικά, μέ τό πρίσμα τῆς ἐποχῆς του, τό «καλό» αὐτό μυθιστόρημα (και ἐδῶ ἀπαριθμεῖ ὁ Δραγούμης ἀρκετά παραδείγματα, ξένα και ἑλληνικά) τό βλέπει ὡς μέσο γιά τέρψη και διδασκαλία και ὄχι ὡς αὐτόνομο, ἀπό αἰσθητική πλευρά, λογοτεχνικό δημιούργημα. Καί εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι, ἀπό ἀφορμή τήν ἐπίθεση τῆς «Ἐθνη» και κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, ἢ διεύθυνση τῆς «*Πανδώρας*» ἀναγκάστηκε, λίγο ἀργότερα, γιά νά μὴ μειωθεῖ αἰσθητὰ ἢ κυκλοφορία της, νά δημοσιεύει στό ἐξῆς, ἀντί γιά μυθιστορήματα, «ἱστορικά ἀναγνώσματα ἢ ἠθικά διηγήματα».

Ὁ κ. Σαχίνης, συμπληρώνοντας τή σκιαγραφία τοῦ Δραγούμη ὡς κριτικοῦ και λογίου, παρουσιάζει στό τέλος και ἄλλο ενδιαφέρον ἄρθρο τοῦ κριτικοῦ αὐτοῦ στήν *Πανδώρα* γιά τίς μεταφράσεις τοῦ Θουκυδίδη και τοῦ Ξενοφῶντα στά νέα ἑλληνικά ἀπό τόν Παναγιώτη Σοῦτσο. Ὁ Δραγούμης, κρίνοντας ἀπό τό (μικρό, κατά τή γνώμη του) βαθμό τῆς ὠφέλειας πού μποροῦν νά ἔχουν τέτοιες μεταφράσεις γιά τό κοινό, ἀμφισβητοῦσε ἐντελῶς τήν ἀξία και τή σκοπιμότητά των. Γενικότερη ἀποτίμηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Παναγιώτη και τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσο ἀπό τό Δραγούμη περιέχεται στήν νεκρολογία του γιά τόν πρῶτο, ὅπου ἐξαιρείται ὄχι ἡ αἰσθητική, ἀλλά ἡ πατριωτική πλευρά τῆς ποίησης τῶν δύο ἀδελφῶν, πού συγκίνησε τό πλατὺ κοινό τῆς ἐποχῆς των και χρησίμευσε γιά πρότυπο ἐμπνεύσεως στοὺς νέους ποιητές.

Έτσι, με την εξέταση αυτή του Νικολάου Δραγούμη ως λογοτεχνικοῦ κριτικοῦ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, με τὴν προσφορά καὶ χρησιμοποίηση ἀγνωστων καὶ ἀμελήτων ὡς σήμερα πηγῶν καὶ με τὴν προσθήκη κατατοπιστικῶν σχολίων, διαφωτίζονται οἱ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ εἶδος τοῦ μυθιστορήματος, ποῦ ἄρχιζε ἀπὸ τότε τὴν ἀνοδική του πορεία.

Τερματίζοντας, ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐξάρουμε τὴν ἀξία τῆς συμβολῆς αὐτῆς τοῦ συναδέλφου κ. Σαχίνη στὴν πνευματικὴ ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν εὐρημάτων του, ποῦ τὰ παρουσίασε με ἀξιοζήλευτη ἀντικειμενικότητα, σαφήνεια καὶ γλαφυρότητα, ἀλλὰ καὶ με ὑποδειγματικὴ μέθοδο, στηριγμένη σὲ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν, καὶ διαφώτισε ἔτσι μιὰν περίοδο τῆς λογοτεχνίας μας παραγνωρισμένη ὡς τώρα καὶ ἀπὸ τίς λιγότερο γνωστές.